

**SURXONDARYO VILOYATI SHEROBOD TUMANIDA TARQALGAN
AMARANTHACEAE JUSS. OILASIGA MANSUB DORIVOR
O'SIMLIKLARNING BIOEKOLOGIYASI VA TARQALISHI**

Qarabayeva Dilfuza Jo'rayevna ¹

Primova Yulduz ²

1.Termiz davlat universiteti Botanika kafedrası katta oqituvchisi

2.Termiz davlat universiteti talabasi

ANNOTATSIYA. Maqolada Surxondaryo viloyati Sherobod tumanida tarqalgan *Amaranthaceae* Juss. oilasiga mansub dorivor o'simliklarning bioekologik xususiyatlari va geografik tarqalishi tahlil qilingan. Tadqiqot davomida tuman hududida ushbu oilaga mansub 10 ta tur aniqlandi, ulardan 5 tasi aniq dorivorlik xususiyatiga ega ekanligi aniqlangan.

Kalit so'zlar: *Amaranthaceae* Juss., dorivor o'simliklar, bioekologiya, geografik tarqalish, Sherobod tumani, sho'rlangan tuproq, halofitlar, dorivorlik.

АННОТАЦИЯ. В статье проанализированы биоэкологические особенности и географическое распространение лекарственных растений семейства *Amaranthaceae* Juss., распространенных на территории Шерабадского района Сурхандарьинской области. В ходе исследования на территории района выявлено 10 видов этого семейства, 5 из которых обладают выраженными лекарственными свойствами.

**BIOECOLOGY AND DISTRIBUTION OF MEDICINAL PLANTS
BELONGING TO THE FAMILY AMARANTHACEAE JUSS. IN
SHEROBOD DISTRICT OF SURKHANDARYA REGION**

Karabayeva Dilfuza Jo'rayevna - Senior Lecturer, Department of Botany,
Termez State University

Ключевые слова: Amaranthaceae Juss., лекарственные растения, биоэкология, географическое распространение, Шерабадский район, засоленная почва, галофиты, лекарственность.

ABSTRACT. The article analyzes the bioecological features and geographical distribution of medicinal plants of the Amaranthaceae Juss. family distributed in the Sherabad district of Surkhandarya region. During the study, 10 species of this family were identified in the district territory, 5 of which have pronounced medicinal properties.

Keywords: Amaranthaceae Juss., medicinal plants, bioecology, geographical distribution, Sherabad district, saline soil, halophytes, medicinal properties.

Kirish. Surxondaryo viloyati Sherobod tumani Ko‘hitang tizmasining sharqiy yon bag‘rida joylashgan bo‘lib, murakkab geomorfologik tuzilishga ega [6]. Hudud florasini o‘rganish bo‘yicha S.A. Nevskiy [3], K.Sh. Tojibaev [4], F.O. Xasanov [5], A.J. Ibragimov [6] kabi olimlar tadqiqotlar olib borgan. Ammo, mavjud ma’lumotlar to‘liq emas. So‘nggi tadqiqotlar Sherobod tumanida Amaranthaceae Juss. oilasiga mansub 5 ta dorivor tur (*Atriplex moneta*, *A. tatarica*, *Ceratocarpus utriculosus*, *Chenopodium botrys*, *C. foliosum*) aniqlandi. Bu turlar sho‘rlangan tuproqlarda yaxshi o'sadi va qurg'oqchilikka chidamlidir. Mazkur tadqiqot Sherobod tumanida tarqalgan Amaranthaceae oilasi dorivor o'simliklarining bioekologik xususiyatlari va tarqalishini o‘rganishga, ularning mahalliy floradagi o‘rnini aniqlashga qaratilgan.

***Atriplex moneta* Bunge. - Tangamevali olabuta.** Bir yillik o‘simlik bo‘lib, balandligi 30–100 sm gacha yetadi. Poyasi tikkasiga o‘sadi, ba’zan shoxlanadi.

Barglari navbat bilan joylashgan, yirik, tishli va tangasimon (lotincha moneta - "tanga" degani) shaklga ega, bu nom ham aynan barg shakliga ishora qiladi. Gullari ikki jinsli yoki bir jinsli bo'lib, ko'p hollarda yashil rangda va mayda bo'ladi. Gullash muddati yoz oylari (iyun–avgust oralig'i). Asosan Markaziy Osiyo (jumladan O'zbekiston), Qozog'iston, Rossiyaning janubiy hududlari va qurg'oqchil iqlimli hududlarda uchraydi. Tuzli va sho'rxok tuproqlarda yaxshi o'sadi, shuningdek, yarim cho'l va cho'l hududlariga moslashgan. Ba'zi xalq tabobatida ichki tozalovchi va shamollashga qarshi vosita sifatida ishlatilgan. Ammo bu o'simlikning dorivor xususiyatlari to'liq ilmiy o'rganilmagan, ehtiyotkorlik bilan foydalanish tavsiya etiladi.

***Atriplex tatarica* L. - Tatar olabutasi.** Bu bir yillik o'tsimon o'simlik 20 dan 80 sm gacha balandlikda o'sadi. Poyasi to'g'ri, ko'p hollarda shoxlangan, sarg'ish-yashil rangda bo'ladi. Barglari oddiy, navbatma-navbat joylashgan, shakli uchburchaksimon yoki tuxumsimon, chetlari silliq yoki ozgina tishli. Gullari mayda, yashil rangda bo'lib, o'simlikning yuqori qismida to'pgul holida joylashgan. Gullash davri — iyuldan sentabrgacha. Yevropa, Markaziy va G'arbiy Osiyo, Rossiyaning janubiy qismlari, shuningdek, O'zbekiston cho'l va yarim cho'l hududlarida keng tarqalgan. Asosan sho'rxok va qumli yerlarda, yo'l bo'ylarida, sug'orilmaydigan dalalarda o'sadi. Ilmiy manbalarda bu o'simlikning kuchli dorivor xususiyatlari haqida aniq ma'lumotlar kam. Biroq ayrim mintaqalarda xalq tabobatida siydik haydovchi yoki ichki tozalovchi vosita sifatida cheklangan hollarda ishlatilgan. Ilmiy jihatdan hali to'liq o'rganilmagan.

***Ceratocarpus utriculosus* Bluket. - Xaltalar ebelek.** Bu bir yillik, past bo'yli, ko'p shoxlangan o't o'simlik bo'lib, odatda 10–30 sm gacha balandlikda o'sadi. Butasimon shakl hosil qiladi. Barglari ingichka, cho'ziq yoki ipga o'xshash, sershox ko'rinishda joylashadi. Gullari juda mayda, yakka yoki to'pgullarda joylashgan, yashil yoki sarg'ish-yashil rangda bo'lib, gullash davri yoz oylari — iyul–avgust oralig'i. Asosan Markaziy Osiyo, xususan

O'zbekiston, Qozog'iston, Tojikiston va Turkmanistonning yarim cho'l hududlarida uchraydi. Quruq, sho'rxok va qumloq tuproqlarda yaxshi o'sadi. Hozircha ilmiy adabiyotlarda aniq dorivor xususiyatlari haqida ishonchli ma'lumotlar yo'q. Ammo o'zbek xalq tabobatida bu o'simlik ayrim yurak va ovqat hazm qilish tizimi bilan bog'liq muammolarda cheklangan hollarda ishlatilgan degan rivoyatlar bor.

***Chenopodium botrys* L. - Xushbo'y sho'ra.** Bir yillik o't o'simligi, odatda 20–80 sm balandlikda o'sadi. Poyasi tikkasiga o'sadi, sershox. Barglari chuqur tilimlangan, qirrali, bezdor tuklar bilan qoplangan. Ezilganda yoqimli xushbo'y (kamfora yoki balzamga o'xshash) hid tarqatadi. Gullari mayda, yashil rangda, shoxlarning uchida yoki barg qo'ltig'ida to'pgul shaklida joylashadi. Gullash davri iyul-sentabr oylariga to'g'ri keladi. Yevropa, O'rta Osiyo, Kavkaz, Eron, Hindiston va Shimoliy Afrika hududlarida uchraydi. O'zbekistonning tog' etaklari va past tog'li zonalarida, yovvoyi holda o'sadi. Xalq tabobatida nafas yo'llari kasalliklari (bronxit, yo'tal), shamollash va astma kabi kasalliklarda ishlatilgan. Tarkibida efir moyi va flavonoidlar bo'ladi. Shuning uchun yallig'lanishga qarshi va antiseptik ta'sir ko'rsatadi. Harorat tushiruvchi, balg'am ko'chiruvchi va tinchlantiruvchi xususiyatga ega. Ba'zi mamlakatlarda choy sifatida ham ichiladi (kichik dozada).

Xulosa. Sherobod tumanida tarqalgan *Amaranthaceae* Juss. oilasiga mansub dorivor o'simliklar yuqori ekologik moslashuvchanlik, morfologik xilma-xillik va qimmatli biologik xususiyatlarga ega. Tadqiqot davomida o'rganilgan *Atriplex moneta*, *A. tatarica*, *Ceratocarpus utriculosus*, *Chenopodium botrys*, *C. foliosum* turlari og'ir ekologik sharoitlarga moslashgan va inson salomatligi uchun muhim biologik faol moddalarga boy. Ushbu turlar Sherobod tumanida bioxilma-xillikni saqlash, ekologik barqarorlikni ta'minlash va bioresurs sifatida oqilona foydalanishda muhim rol o'ynaydi. Turlarning sho'rlangan tuproqlarda o'sishi va qurg'oqchilikka

chidamliligi ularni mintaqaning noqulay sharoitlariga moslashgan qimmatli turlariga aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Определитель растений Средней Азии. Т.5. Ташкент Фан, 1974.
2. Флора Узбекистана том 1. Издательство "Маънавият" Ташкент 1955.
3. Невский. К.Ш., Бешко Н.Ю., Попов В.А. Ботаник географическое невиский С.А. Материалы к флоре Кугитангтау и его предгорий. В кн. Флора и систематика высших растений – М., Л.: Изд. АН СССР, 1937–С.
4. Тожибаев К.Ш., Бешко Н.Ю., Попов В.А. Ботанико-географическое районирование Узбекистана // Ботанический журнал, т. 101, вып. 10, 2016. – С. 1105-1132.
5. Хасанов Ф.О. Краткий очерк растительности Кугитанга // Тез. докл. юбил. науч. конф. молодых ученых и спец-тов посев 60-летию ЛКСМ Узб-на, 1985. – С. 167-168.
6. Ибрагимов Акрам Жавлиевич. Сурхон Давлат Кўриқхонасининг Флораси (Кўхитанг Тизмаси), Дис канд. биол. наук., Тошкент-2010.
7. Yuldasheva Z. K., Karabaeva D. J The effect of a biostimulator on the growth, development and yie ld of oily sunflower /“International Journal on Integrated Education” 2020. 157-160
8. Yuldasheva Z. K., Karabaeva D. J. Effect of biostimulator on the vegetation period of oily sunflower / «International journal for innovative engineering and management research» 2020. 122-125.
9. Z.K.Yuldasheva, D J Karabayeva. The effect of different doses of different biostimulants on the yield of oily sunflower// IOP Conference Series: Earth and Environmental Science- 1142(2023) 012097